

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

УДК 371.59(477)

М.М. АЛЬОХІН,

педагог-організатор Криворізької загальноосвітньої школи № 122

ЕВОЛЮЦІЯ ФУНКЦІЙ УЧНІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ

У статті досліджено зміст поняття «функції учнівського самоврядування», проаналізовано детермінанти їх вибудови. Предметно розглянуто функції учнівського самоврядування в українській радянській школі, у загальноосвітньому навчальному закладі в епоху здобуття Незалежності та в умовах модернізації вітчизняної освіти. Проаналізовано особливості функціонального навантаження на органи самоорганізації школярів в умовах впровадження моделі особистісно-орієнтованого відповідального самоврядування учнів. Запропоновано новий поділ завдань учнівського врядування у контексті вибудови нової філософії вітчизняної освіти.

Ключові слова: загальноосвітній навчальний заклад, учнівське самоврядування, функції учнівського самоврядування, лідерство.

Постановка проблеми. Організація відповідального лідерства школярів неможлива без окреслення чіткої системи координат, у яких вона здійснюється. Одиницями, що формують цю систему, виступають функції учнівського самоврядування, які повністю віддзеркалюють історичну епоху та філософію освіти свого часу. Саме із них виходять завдання, форми та технології діяльності органів учнівського самоврядування, на їх основі базується розробка структури та функціональний розподіл обов'язків між підрозділами самоактивності учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності та функцій учнівського врядування радянської школи займались науковці-педагоги Т.С. Шацький, Р.Х. Шакуров, А.С. Макаренко, Л.І. Новікова, В.М. Коротков, Н.М. Федорова. У Незалежній Україні ця проблема знайшла своє відображення у наукових працях Л.В. Байбородової, Т.М. Доценко, І.О. Жокіної, М.І. Рожкова, В.Г. Чугаєвського.

Формулювання мети. Метою цієї статті є ретроспективне дослідження еволюції функцій учнівського самоврядування в українській радянській школі, в умовах здобуття Незалежності та у контексті модернізації вітчизняної освіти; виявлення їх особливостей.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, вектори діяльності учнівського самоврядування як складової системи освіти багато в чому перебувають у взаємозалежності з ідеологією держави і часу. Провідними детермінантами визначення пріоритетів учнівського руху, які є прямо визначальними для функцій самоорганізації школярів, є: форма державного устрою та політичного режиму; ідеологія та рівень лібералізації суспільства, морально-етичні, етнічні, політичні, релігійні, соціально-економічні особливості держави; рівень інформатизації та технократизації суспільства; завдання та орієнтири, які освіта визначає ключовими на певному етапі суспільно-історичного розвитку; стан розвитку педагогічної теорії і практики, готовність до впровадження технологій учнівського самоврядування, в т. ч. – у частині делегування учнівським громадам управлінських завдань. Умовно дані детермінанти можна поділити на макрофактори (1–3), мезофактори (4) та мікрофактори (5).

Завдяки такому поділу можна окреслити універсальну послідовність, яка визначає процес формування функцій учнівського самоврядування. Саме тому у зв'язку із постійною зміною ідеології держави, філософії освіти, орієнтацій розвитку дитячого року, суттєвих змін зазнавали і її функції.

У радянській школі функції учнівського самоврядування умовно можна розділити на загальношкільні та специфічно самоврядні. Р.Х. Шакуров вважав, що функції самоорганізації учнів являють собою «сукупність однорідних за змістом, постійно повторюваних завдань, своєчасне і якісне виконання яких необхідне для нормальної життєдіяльності колективу». Він виділяв ієрархізовану систему загальношкільних функцій, до якої входять цільові (вища ланка), соціально-педагогічні (середня ланка), операційні (нижча ланка) функції, причому кожна із операційних функцій одночасно спрямована на досягнення всіх функцій середньої та вищої ланок [5].

Цільові функції самоврядування учнів визначаються відповідно до провідних видів діяльності школярів, їх реалізація тісно пов'язана із соціальними та особистісно-орієнтованими функціями дитячого колективу.

Не менш серйозною є й реалізація соціально-педагогічних функцій, котрі сприяють формуванню згуртованого дитячого колективу. Органи учнівського самоврядування, реалізуючи цю функцію, регулюють міжособистісні та міжгрупові стосунки у колективі. Виконання різноманітних суспільних завдань створює умови для набуття учнями соціальних ролей «керівника» та «підлеглого», що позитивно впливає на вироблення взаємовідповідальності, взаємозалежності та взаємоконтролю. На думку А.С. Макаренка, такі відносини «цементують» колектив, сприяють формуванню у школярів потреби спільної праці і спілкування, колективних мотивів діяльності. До соціально-педагогічних функцій належить також функція емоційної тонізації колективу, тобто створення в колективі оптимістичного настрою. Функція формування суспільної думки також належить до соціально-педагогічних. Оперативно-організаційні функції учнівського самоврядування існують для реалізації функцій першої та другої групи та являють собою етапи управлінського циклу.

Поряд із загальношкільними функціями учнівське самоврядування радянської школи реалізовувало й специфічно самоврядні. До таких можна віднести одразу 3: самоактивізація, організаційне саморегулювання, колективний самоконтроль. Самоактивізація являє собою постійне залучення якомога більшої кількості лідерів учнівських колективів до реалізації управлінських завдань, систематичну роботу із розширення кількості школярів, спрямованих на управління новими сферами діяльності. Організаційне саморегулювання потребує гнучкості в реалізації організаторських функцій членами учнівського самоврядування, постійний вплив активу на колектив, здатність колективу самостійно змінити свою структуру з метою оптимізації власної діяльності. Колективний самоконтроль – це постійний самоаналіз органами учнівського врядування і його окремими лідерами своєї діяльності, пошук найбільш ефективних шляхів вирішення управлінських завдань [2]. Багато у чому спрямованість функцій самоврядування школярів радянської епохи пов'язана із трудовими та колективістськими орієнтаціями освіти і суспільства в цілому.

Суттєві зміни відбуваються лише після проголошення країнами-членами СРСР незалежності, що, у свою чергу, приводить до затвердження у них демократичного політичного устрою. В Україні цей процес знаменується ще й закріпленням всезагальної європейської інтеграції, яка супроводжується переходом до індивідуалізації, інформатизації та суттєвого збільшення ролі громадянського суспільства і громадського управління, в т. ч. – у системі освіти.

Практик вітчизняної педагогіки Т.М. Доценко зазначає, що суттєву роль у дослідженні соціально-педагогічних аспектів самоврядування учнів відіграє визначення та розуміння його основних функцій. За її класифікацією, до них належать: соціалізуюча (соціально-адаптуюча), допоміжна організаційно-практична (інструментальна), компенсаційна, інноваційна, самоактивізація, організаційне саморегулювання, колективний самоконтроль [1].

М.І. Рожков та Л.В. Байбородова виділяють такі функції учнівського самоврядування, як самоактивізація, організаційне саморегулювання, колективний самоконтроль, а І.О. Жокіна – такі: адаптаційна, прогностична, інтеграційна, самоактивізація, засвоєння управлінської культури, організаційне саморегулювання, колективний самоконтроль [3].

За В.Г. Чугаєвським, провідними функціями діяльності учнівського самоврядування можна визначити соціалізуючу (соціально-адаптуючу), допоміжну організаційно-практичну (інструментальну), компенсаційну, інноваційну [4]. За його класифікацією, соціалізуюча функція сприяє стимулюванню інтересу до навчання, трудової і суспільно корисної праці, створенню оптимальних умов для виявлення і розвитку творчих здібностей, організаційних навичок; створенню умов для самореалізації особистості; вільному розвитку учнів; свідомому вибору соціальних цінностей. Допоміжна організаційно-практична функція відповідає за регулювання взаємин всередині загальноосвітнього закладу. Компенсаційна функція спрямована на самодіяльність і самоорганізацію у різних видах діяльності за неможливості задоволення потреб учнів. Інноваційна функція полягає у внесенні позитивних змін в організаційно-управлінську структуру начального закладу та розширення діапазону учнівського самоврядування.

Однак, на нашу думку, наведений перелік не вичерпує повною мірою того суспільного замовлення, яке існує нині перед загальноосвітнім навчальним закладом і його громадою – учнями. Так, деякі функції, станом на кінець першого двадцятиліття XXI сторіччя, є застарілими, деякі – втратили свою актуальність, а деякі є малоефективними чи неефективними взагалі.

Саме тому наразі існує нагальна проблема окреслити ту систему координат, у лоні якої розвиватиметься відповідальне особистісно-орієнтоване самоврядування учнівських громад.

Сучасна державна освітянська політика декларує необхідність виховання молоді, що готова самовіддано розбудовувати Україну, що знає і вміє цивілізовано відстоювати свої громадянські права, що виконує обов'язки, сприяє громадянському миру і злагоді в суспільстві, успішно самореалізується в соціумі.

Виходячи із зазначених передумов, на нашу думку, цілком раціональним на даному етапі вибудови філософії вітчизняної освіти є поділ функцій учнівського самоврядування сучасного загальноосвітнього навчального закладу на особистісні та суспільні (рис. 1). Так, ми маємо органічно поєднати традиційні цінності української культури в цілому і педагогічної спадщини, зокрема з універсальними цінностями західної цивілізації й освіти, що активно впроваджуються внаслідок стрімкої глобалізації України, керуючись, наче постулатом, словами вітчизняного пророка Т.Г. Шевченка «...і чужому навчаєтесь, і свого не цурайтесь...», виокремивши системоутворюючі складові обох систем, впровадивши позитивний досвід, нівелюючи негативний. В основі зазначеного поділу лежить спрямованість визначального імперативу.

Рис. 1. Функції учнівського самоврядування

Виходячи із зазначеної класифікації, головною метою особистісних функцій самоактивності учнів є виховання соціально активної особистості, засвоєння нею загальнолюдських цінностей, соціальних норм поведінки через участь у громадському житті навчального закладу; створення умов для самовизначення, самоствердження й самореалізації кожного учня як особистості через різноманіття напрямів, видів діяльності; розвиток ініціативного та креативного ставлення до життя й роботи, формування активної громадянської позиції.

Серед **особистісних функцій** учнівського самоврядування провідну роль посідає *соціалізуюча*. Завдяки їй у школяра як у особистості відбувається засвоєння соціального досвіду, соціальних ролей, цінностей та норм, необхідних для успішного життя у сучасному суспільстві. Важливе місце відводиться політико-правовій та економічній соціалізації, адже саме завдяки побудові «учнівських республік» за моделлю держави, учні мають змогу з дитинства ознайомитися із ключовими напрямками та механізмами державного управління і регулювання ринку. Окрім того, кожен новий член учнівського самоврядування перетворює засвоєні елементи культури, соціальні норми в особисті цінності, орієнтації, установки завдяки власній активності.

Учніське самоврядування навчального закладу через систему цінностей та суспільних вимог реалізує *мотиваційну* функцію. Так, потреба у знаннях, вміннях та компетентностях задля виконання функціональних обов'язків представника учнівської державності вимагає від учнів-лідерів активної навчальної, пошукової діяльності, оволодіння категоріальним апаратом.

Світоглядна функція учнівського самоврядування полягає у формуванні в школяра як в особистості загального уявлення про світ соціальний; про розвиток і функціонування суспільства; про взаємодію індивідів, спільнот і соціуму. Характерною відмінністю світоглядної функції учнівського самоврядування від схожих функцій школи чи суспільства є те, що учень-лідер самостійно приходить у процесі колективної чи індивідуальної діяльності до формування та усвідомлення сенсу життя, свого місця у соціумі, виключається загальний тиск дорослих (наставників чи батьків).

Оволодіння *комунікативними* компетенціями відбувається завдяки реалізації однойменної функції самоврядування школярів. У процесі міжособистісної взаємодії лідерів у них формуються необхідні навички спілкування з близьким і діловим оточенням, роботи у групі, володіння різноманітними соціальними ролями.

Найвищу ієрархію у структурі особистісних функцій учнівського самоврядування посідає *інтегративна*. Вона втілюється в успішному входженні школяра до соціальної спільноти, формуванні зв'язного, єдиного, цілісного членства у ній. Результатом інтеграції школяр-лідера є перетворення його у якісно новий суб'єкт взаємодії навчальної діяльності і учнівської самоактивності, що забезпечує вищу ефективність його функціонування.

Суспільні функції учнівського самоврядування спрямовані на розв'язання оперативного-управлінських завдань, на самоорганізацію, саморегулювання та самоконтроль органів врядування школярів. На відміну від особистісних, де кожен школяр-лідер через органи учнівського самоврядування формує себе як особистість, суспільні функції досягаються виключно у груповій взаємодії, а їх результати є сукупністю дій учнівського колективу, що має всеохоплюючий для шкільної спільноти масштаб.

Інструментальна функція покликана забезпечувати основне практичне функціонування самоврядування школярів. У її рамках провадиться освітня, культурно-масова, просвітницька, природодозберігаюча, інформаційна діяльність, реалізовується увесь творчий потенціал учнів-лідерів, забезпечується робота самоврядних інституцій (парламентів, міністерств та відомств). Саме інструментальна функція спрямована на фактичне втілення річного плану роботи органу учнівського самоврядування, організацію позашкільної діяльності учнів, гурткову роботу «учень – учню», випуск друкованого шкільного видання, організацію екскурсій та надання посильної допомоги в організації навчально-виховного процесу.

Управлінська функція у своєму змістові виходить з інструментальної. У її межах здійснюється перспективне та поточне планування роботи органу учнівського самоврядування, відбувається реалізація виборчого права учнів, розробка та коригування нормативно-правової бази, проводиться кадрова політика органів врядування школярів. Без управлін-

ської функції неможливе громадянське виховання школярів, адже саме завдяки їй формується взаємозв'язок «рішення – відповідальність».

Формування з числа учнів-лідерів трудових бригад та десантів, підтримання у належному стані та виконання посиленої ремонтно-налагоджувальної роботи належить до реалізації *фінансово-господарської* функції. Так, в органі учнівського самоврядування за найвищого ступеня самостійності можуть існувати власні кошти, річний бюджет, кошториси окремих заходів.

Посередницька функція самоврядування учнів полягає у представленні, а в разі потреби – захисті, прав та інтересів шкільної громади з основних питань навчально-виховної роботи. Керівний орган учнівського самоврядування є проміжною ланкою між адміністрацією навчального закладу та учнівським колективом, що у двосторонньому напрямі забезпечує їх взаємодію між собою.

Збір, систематизація та подання інформації про можливість продовження навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах, інформування про особливості вступу реалізуються завдяки *профорієнтаційній* функції. Лідери учнівського самоврядування налагоджують зв'язки із представниками студентського самоврядування, організують тематичні профорієнтаційні зустрічі, створюють відповідний куточок, поширюють відомості про стан ринку праці, актуальність оволодіння різноманітними спеціальностями, знайомлять учнівську громаду із змістом, завданнями та кваліфікаційними вимогами до існуючих професій.

Соціально-педагогічна функція учнівського самоврядування полягає у виявленні серед представників учнівського колективу осіб, що схильні до девіантної поведінки (як позитивна, так і негативна девіація); їх обліку, спільно із компетентними працівниками школи (практичний психолог, соціальний педагог), здійсненні соціально-педагогічної роботи. Важливим є включення представників учнівського самоврядування до ради профілактики, створення скриньки довіри, аби школярі мали змогу більш довірливо ставитися до проблем сім'ї, класу, громади.

Нерозривно із попередньою реалізовується й *превентивна* функція. У її основні – недопущення «стати на слизьку доріжку» представникам учнівської громади завдяки пропаганді законслухняного, здорового способу життя.

В умовах демократизації усіх суспільних відносин, в т. ч. управління освітою, особливо зростає функція *громадського контролю*. Відповідно до неї колектив школярів через керівні органи учнівського самоврядування має брати участь у впровадженні системи державно-громадського управління навчальним закладом. Так, до дорадчих рад школи мають бути включені представники органів учнівського самоврядування відповідно до спрямування рад. За умов найвищого рівня демократизації управління школою можливе включення поряд із батьківським активом учнівського до складу атестаційної комісії школи, піклувальної та адміністративної рад навчальних закладів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, учнівське самоврядування у сучасній школі, з урахуванням глибинних перетворень макро-, мезо-, мікро-факторів орієнтацій розвитку вітчизняної освіти, набуває нових функцій. За своєю об'єкт-орієнтованістю вони поділяються на особистісні (у рамках реалізації, яких відбувається становлення школяра як особистості) та суспільні (провідна мета – забезпечення практичної діяльності органу самоврядування школярів).

У цілому реалізація зазначених функцій перетворює учнівське самоврядування із рудимента навчального закладу на активного учасника шкільного життя, створює сприятливі умови для виховання школяра у стінах закладу як компетентного індивіда і відповідального громадянина.

Список використаних джерел

1. Доценко Т.М. Організаційно-правова база діяльності органів самоврядування дітей та учнівської молоді: методичний посібник / Т.М. Доценко. – Біла Церква, 2009. – 256 с.
2. Новикова Л.И. Самоуправление в школьном коллективе / Л.И. Новикова. – М.: Просвещение, 1988. – 190 с.

3. Рожков М.И. Развитие самоуправления в детских коллективах: учеб.-метод. пособие / М.И. Рожков. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 206 с.

4. Чугаєвський В.Г. Соціалізація молоді в процесі розвитку учнівського самоврядування [Електронний ресурс] / В.Г. Чугаєвський // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2010. – Вип. 4. – С. 89–97. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mnf_2010_4_12.pdf

5. Шакуров Р.Х. Социально-психологические основы управления руководителя и педагогического коллектива / Р.Х. Шакуров. – М.: Просвещение, 1990. – 206 с.

References

1. Dotsenko, T.M. (2009). *Orhanizatsiino-pravova baza diialnosti orhaniv samovriaduvannia ditei ta uchnivskoi molodi* [The organizational and legal framework of local government children and youth]. Bila Tserkva, 256 p. (In Ukrainian).

2. Novikova, L.I. (1988). *Samoupravlenie v shkolnom kollektive* [Local government in the school community]. Moscow, Prosveshchenie, 190 p. (In Russian).

3. Rozhkov, M.I. (2002). *Razvitie samoupravleniia v detskikh kollektivakh* [The development of self-management in children's groups]. Moscow, Humanitar. izd. Tsentr VLADOS, 206 p. (In Russian).

4. Chuhaevskii, V.H. (2010). *Socializatsiia molodi v protsesi rozvytku uchnivskoho samovriaduvannia* [Socialization of youth in the development of student government]. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mnf_2010_4_12.pdf (In Ukrainian).

5. Shakurov, R.Kh. (1990). *Socialno-psykholohicheskie osnovy upravleniia rukovoditelia i pedahohicheskoho kollektiva* [Socio-psychological bases of the head of administration and the teaching staff]. Moscow, Prosveshchenie, 206 p. (In Russian).

В статье исследовано содержание понятия «функции ученического самоуправления», проанализированы детерминанты их образования. Предметно рассмотрены функции ученического самоуправления в украинской советской школе, в условиях общеобразовательного учебного заведения в эпоху становления Независимости и в условиях модернизации отечественного образования. Проанализированы особенности функциональной нагрузки на органы самоорганизации школьников в условиях внедрения модели личностно-ориентированного ответственного самоуправления учеников. Предложено новое распределение задач ученического управления в контексте построения новой философии отечественного образования.

Ключевые слова: общеобразовательное учебное заведение, ученическое самоуправление, функции ученического самоуправления, лидерство.

The paper studied the concept of «student government functions», analyzed the determinants of their formation. The functions of student government in the Ukrainian Soviet school, in a general educational institution in the era of independence and in the conditions of modernization of national education are considered. The features of the functional load on the organs of self-organization of students in the conditions of implementation of student-centered models of responsible self-governed students are analyzed. A new distribution of student management tasks in the context of the formation of a new philosophy of national education is discussed.

Key words: general education institution, student government, student government function, leadership.

Одержано 10.12.2016.